

A FEHÉRVÁRCSURGÓI VASKERESZT

A Fejér megyében található Fehérvárcsurgó község a Bakony lábánál, a móri árok déli részén fekszik. A falu határához tartozó Zseri erdő¹ egyik szikláján magas, fekete vaskereszt búvik meg a fák között. Az arra járó csak pár méter távolságból pillanthatja meg, habár a környék egyik legmagasabb pontján állították. Nem látható rajta se korpusz, se felirat, csak magányosan áll egy régi vadászösvény mellet, s bámul a messzeségbe, mint azok az öreg titoktudók, kik a világ változásait – az időtől kissé megrozsdásodva, de acélos gerinccel – figyelik. Vajon ki (kik), mikor és milyen célból állították ide több kilométerre a falutól? Ki gondolja, és milyen szerepet tölt be az emberek hitében? Kutatásom során, ezekre a kérdésekre igyekeztem választ találni.

A kereszt megközelítése a Fehérvárcsurgói Vadrezervátum keleti bejárata felől vezető ösvényen lehetséges. A Gaja patak mentén haladva elérünk az Ádám-Éva fáig, ahol egy vadászösvény metszi utunkat. A keresztelésben Nyugat felé indulva érjük el a vaskeresztet.

A kereszt formai szempontból Liszka József osztályozása szerint az út menti kereszt kategóriájába tartozik.² 0,60 × 0,70 m széles, 0,33 m magas négyzet alakú terméskőből készített alapon nyugszik. Magassága 4 m, szélessége 2,19 m. Anyaga iparilag előállított 2 mm-es vaslemez, fekete színűre festve. Felületén erős korrodálási nyomok találhatók. Elkészítésekor a modern ívhegesztés technikát alkalmazták. Mivel a hegesztési varrat néhány helyen elengedett, a külső vaslemezborítás alatt egy másik réteg is láthatóvá vált. Ebből arra következtettem, hogy a keresztet a közelmúltban felújították, és állításának ideje nem feltétlenül a modern, elektromos árammal történő hegesztési technika elterjedéséhez köthető.

¹ A 20. század elején Fehérvárcsurgó földesurának, Károlyi Józsefnek húga, Károlyi Geraldine (becenevén Gerry, magyar betűzés szerint Zseri) gyakran kijárt az erdőre, hogy tüdőbaját a magaslati levegővel gyógyítsa. Károlyi Geraldine 1909-ben fiatalon, a 23. életévében elhunyt. Az ő nevét viseli napjainkban is a terület. Károlyi György szíves közlése.

² LISZKA 2000. 28.

Kutatás célja, módszere

A kutatás kezdetekor két fő célt állítottam magam elé:

1. A kereszttel kapcsolatos írott források feltérképezése levéltári, valamint egyházi dokumentumok alapján.
2. A verbális hagyományok gyűjtése, feldolgozása, összehasonlító elemzése.

A kutatás legfőbb problémáját, az írott forrásanyag hiánya okozta. Mivel egyházi forrásokban nem találtam a célobjektumra utaló feljegyzéseket, így a helyi folklórban fellelt adatok alapján próbáltam a kereszt állításának időpontját meghatározni. Ez sajnos csak a feltételezés szintjéig mehetett el. Az adatközlőktől gyűjtött információk a 19–20. sz. fordulójára vezettek vissza, amit a történeti-néprajz, valamint helytörténet-kutatási módszerek segítségével igyekeztem megbízható, írott forrásokkal összevetni. Ehhez megfelelő segítséget nyújtott a Fejér Megyei Levéltár,³ és a székesfehérvári Vörösmarty Mihály Megyei Könyvtár folyóirattárának iratanyaga.⁴

A kereszthez kapcsolódó mondakör

A kereszt állításával és a hozzá fűződő csodás eseményekkel kapcsolatos mondák szép számmal lelhetők fel a környéken. Az általunk tárgyalt objektummal kapcsolatban hét darab népmondát sikerült csokorba rendezni. A kereszthez kapcsolódó történetek közül három vándormotívumot tartalmaz, amelyek a Kárpát-medence más területein is megtalálhatók.

A legelterjedtebb történet, egy vadászbaleset emlékét őrzi. Eszerint a környéket járó lovas vadászok egyikét vadméhek támadták meg, és megvadult paripája a mélybe vetette magát lovasával együtt. A tragédia helyére keresztet állítottak.

Egy másik történeti hagyomány Szent László király alakjával hozza összefüggésbe a keresztet. Mikor a szent király a tatárok elől menekülve a hegytetőre ért, más kiutat nem találván lovát a szakadéknak irányította. A csodás állat nem zuhant a mélybe, hanem átszelve a levegőt, megmentette gazdáját a halálos veszedelemtől.⁵ Az esemény helyszínére keresztet állítottak. Itt rögtön meg kell jegyeznünk, hogy Tüskés Gábor szerint a magyarországi keresztetekhez kapcsolódó mondák, elnevezések mögötti anyag, ritkán nyúlik vissza száz évnél régebbi időkre.⁶ Mivel a feltárt adatok tükrében kijelenthetjük, hogy a jelenlegi kereszt semmiképpen sem lehet idősebb 117 évesnél, a Szent László mondakör megjelenését a földrajzi és geográfiai tényezőknek tudhatjuk be. Ez megfigyelhető a környéken fennmaradt más Szent László-történetben is. A terület a pleisztocén

³ FML. Károlyi Lt.

⁴ A Szabadság című napilap 1888-as évfolyama.

⁵ A táltos ló alakja ebben a mondában hasonlóan jelenik meg, mint a belső – ázsiai Alpamüs – eposzban. A szent László legendák kereszténység felvétele előtti jelentését először László Gyula fedezte fel, majd a vele kapcsolatos kutatást Vargyas Lajos ázsiai népköltési összehasonlító vizsgálata tette teljessé. LÁSZLÓ 1996. 62.

⁶ TÜSKÉS 1980.

kori szerkezeti mozgások folyamán erőteljesen lesüllyedt, így a felszíni pleisztocénvégi vízfolyások a süllyedéssel egyidejűleg feltöltötték. A Mór–Bodajk–Fehérvárcturgó–Moha vonalában elterülő síkságot 25–30 m vastag homokos – kavicsos – iszapos – agyagos üledéksor tölti ki. Így az eocénkori tengerek maradványaiként bőven található a környéken nummulitesek, azaz pénzérme nagyságú lapos kövek.⁷ Ezeket a nép Szent László pénzének nevezi. A hagyomány szerint a tatárok elől menekülő király elszórta aranypénzeit, amik a tatárok kezében kővé váltak.⁸ Ez a mondatípus már a 15–16. századból ismert a történelmi Magyarország területén.⁹ Magyar Zoltán a mondakör kialakulását a Szent Jakab mondakör hazánkba érkezésével hozza összefüggésbe.¹⁰

Szintén az ősi magyar hitvilág maradványának tekinthetjük azt a mondát, miszerint a kereszt tövében kincseket rejtettek el.¹¹ A kincsek után még az 1950-es években is kutattak. Ilyen elásott kincsről közöl történetet Szűcs Sándor.¹² Gunda Béla a Szabolcs megyei Balkány községben gyűjtött hasonló mondát.¹³

A néphit szerint a kereszt minden délben lángolni szokott. Ehhez kapcsolódó magyarázó történetet sajnos nem sikerült fellelnem. Az erdészek szerint a szikla aljának egy pontjáról, az erős déli napsütésben néha valóban úgy látszik, mintha a kereszt vörösen izzana. A jelenséget sajnos többszöri próbálkozás során sem sikerült megfigyelni.

Igen érdekes történet meséli el a kereszt felújítását. Eszerint a terület kommunista pártfunkcionáriusok, munkásörök, és a szovjet–magyar fegyveres testület tagjainak kedvenc vadászhelye volt. Többször tervezték a kereszt eltávolítását, hisz az idő vasfoga már erősen kikezdte, és az ideológiai elvárásoknak sem felelt meg. A vadőrök azonban tisztelték a keresztet, és mindig kitértek a feladat elől. Történt egyszer, hogy maga Kádár János vadászott az erdőben. A vadőrök a környék egyik legszebb szarvasbikáját hajtották a pártfőtítkár puskája elé. A vadászat sikeres volt, a bikát leterítették, és Kádár örömeiben megígérte a vadőröknek, hogy teljesíti egy kívánságukat. Ők azt kérték, had újítsák fel a keresztet. Ekkor kapta ma is látható formáját.

A kereszttel kapcsolatos további két etiológikus monda Fehérvárcturgó egykori birtokosaival, a Nagy-Károlyi gróf Károlyi családdal hozza kapcsolatba. Az első verzió szerint a család igen gyakran kirándult és vadászott a környéken. Károlyi Györgynek volt egy kedvenc helye, ahol szeretett megpihenni és gyönyörködni a panorámában. Erre a helyre később egy kis padot is készíttetett. Halála után fiai ide egy kőoszlopot állítottak aranyozott felirattal, amelyet később elloptak. Az ellopott oszlop helyére keresztet állítottak.

⁷ STOLCZ 1977. 220.

⁸ KURUCZ 1987. 401–402.

⁹ MAGYAR 1998. 35.

¹⁰ MAGYAR 1998. 51.

¹¹ DÖMÖTÖR 1981. 160.

¹² SZŰCS 2003. 143–146.

¹³ GUNDA 1989.

Egy másik történet tragédiát ismeret meg velünk. Eszerint a Károlyi család egyik tagja a szikláról levette magát öngyilkosságot követett el. A tragédia helyszínére engesztelő szándékkal emelték a keresztet.

Ahhoz, hogy a vaskereszt állításának időpontját, és a mondák valóságtartalmát nagyjából meghatározzuk, helytörténeti és családtörténeti adatokat kell vizsgálnunk. A felgyűjtött mondák az objektum keletkezését két fő időpontban határozzák meg:

1. A keresztet nem a Károlyi családhoz kötik (vadászbaleset, Szent László megmenekülése, elásott kincs megjelölése)
2. A keresztet a Károlyi családhoz kötik (kedves pihenőhely, öngyilkosság)

A kereszt és a Károlyi család kapcsolata az írott források tükrében

Arra a kérdésre, hogy a feszületet a Károlyi család csurgói uradalomhoz juttassa előtt állították-e, egy kiváló forrás, az I. katonai felmérés ad választ.¹⁴ Mivel 1763–1785 között készült térképek nem jelölik a vaskeresztet, állításának idejét 1785 utánra kell helyezni.

A Károlyi családhoz kapcsolódó történetek valóságtartalmának kiderítéséhez a család csurgói birtoklástörténetét kell megvizsgálnunk. Az uradalmat gróf károlyi György 1823 október 17-én vette zálogba báró Perényi Imrétől.¹⁵ 1877-ben vadrezervátumot alapított a mai Zseri erdő területén, mely a Gaja patak völgyét, és a környező hegyeket foglalta magába. Ezen a területen fekszik az a pont, ahová a verbális hagyomány szerint később az utódok emlékoszlopot, majd keresztet állítottak. Károlyi György halála után a birokot a másodszülött fiú, Viktor örökölte, aki 1888-ban önkezével vetett véget életének. Ha hiszünk a mondai hagyománynak, az ő emlékére állították a keresztet, igaz a szájhagyomány a tragédia helyét rosszul jelöli meg. A halottkémi jelentés ugyanis az öngyilkosság helyszínéül a kastélyt tünteti fel.¹⁶ Károlyi Viktor halála után Károlyi Gyulára szállt az uradalom. A családi hagyomány szerint, Károlyi Gyula torokrákban szenvedett, és gyakran kijárt a keresztet elmélkedni, imádkozni gyógyulást remélve.¹⁷ Tehát 1890-ben bekövetkezett halálakor a vaskereszt már állt.

A családi visszaemlékezésnek ad hitelt az a tény is, hogy a vizsgált objektum külső felülete már modern hegesztési eljárással készült, de a Kádár-monda ennek okát megmagyarázza. Liszka József szerint a vaskeresztek viszonylag ritkák, azok főleg öntöttvasból készülnek, újabban a csővázas keresztet tartoznak ebbe a kategóriába. Az általunk is vizsgált, borított változat igen ritka.¹⁸ Ezért is

¹⁴ A „Josephinische Aufnahme“, vagyis az I. katonai felmérés az Osztrák birodalom, ezen belül a történeti Magyarország első részletes topográfiai térképezése, 1763–1785 között zajlott. A térképek közül többek között a szabadtéri sacralis objektumokat is.

¹⁵ KÁROLYI 1911. 156.

¹⁶ A halottkémi jelentés szerint Károlyi Viktor 1888. április 1-én, a reggeli órákban 24 mm-es kétsóvű Lancaster golyóspuskával vetett véget életének. FML. 1277/1263.

¹⁷ Károlyi György szíves közlése.

¹⁸ LISZKA 2000. 28.

valószínű, hogy a vaskeresztet, amelyhez hasonlatos objektumot a környéken nem találunk, és aminek felállítása igen borsos anyagi áldozatot követelhetett, minden kétséget kizáróan a Károlyi család állította 1877 és 1890 között.

Összegzés

A fent leírtakból láthatjuk, hogy az utak mellett található keresztjeink nem csupán egyszerű sacralis tárgyak, hanem ma is élő hagyományaink képviselői, ihletői. a körülöttük kialakult monda és hiedelemvilág nem ritkán a magyarság kereszténység előtti korára vezethető vissza. Állításuk mögött emberi sorsok, tragédiák húzódnak. Kutatásuk igen fontos nem csak a magyar és európai, hanem az egyetemes kultúra szempontjából is. A körük csoportosuló kulturális jelenségeket a jövőben mindenképpen összehasonlító vizsgálat alá kell vetni, hisz elengedhetetlen, hogy az újonnan egyesült keresztény Európa e kérdésköréről is egységes képet kapjunk.

Irodalom

DÖMÖTÖR Tekla

1981 *A magyar nép hiedelemvilága*. Corvina, Budapest.

GUNDA Béla

1989 *A rostaforgató asszony*. Budapest.

KÁROLYI László

1911 *A Nagy-Károlyi Gróf Károlyi család összes jószágának birtoklási története II.* Budapest.

KURUCZ János

1987 *Kincsesbánya. Fejér Megyei Történeti Értesítő 17.* Székesfehérvár.

LÁSZLÓ Gyula

1996 *A honfoglaló magyarok*. Corvina, Budapest.

LISZKA József

2000 *Állítatott keresztényi buzgóságbul*. Dunaszerdahely.

MAGYAR Zoltán

1998 *Szent László a magyar néphagyományban*. Budapest.

STOLCZ Gábor

1975 *Kövületek*. Budapest.

SZŰCS Sándor

2003 *Feljegyzések XI–XII. Tájak, korok, emberek*. Karcag.

TÜSKÉS Gábor

1980 *Útmenti és temetői kőfeszületek Abaliget–Orfű környékén. Ethnographia*. 101, 98–113.

VARGYAS Lajos

1960 *Kutatások a népballada középkori történetében. II. A honfoglalás kori hősi epika továbbélése balladáinkban. Ethnographia*. 71, 479–523.

Források

Fejér Megyei Levéltár:

Olp. 395. Károlyi Lt. 5. fiók. Lad. IV. No. 32.

Olp. 414. Károlyi György 151. k. 2–3, 7–8

1267/1263. 1888. Halottkémi jelentés.

Vörösmarty Mihály Megyei Könyvtár Székesfehérvár:

Fmk. MPO. 6–1888. M. 14.

Az első katonai felmérés 1782–1785. DVD rom. Arcanum Adatbázis Kft. Budapest. 2004.

Péter Kertész

THE IRON CRUCIFIXES OF FEHÉRVÁRCSURGÓ

Crucifixes standing by the roadsides are not only simple sacred objects, but also they represent and inspire our living customs. In some cases, the legends and beliefs connected to them can be traced back to ancient times. There are human fates and tragedies lying behind the erection of these crucifixes. It is important to research them not only from the perspective of Hungarian and European culture, but also from the angle of universal culture.

Fehérvárcsurgó, Zseri erdő vaskeresztje